

LILLEMOR KIM

Börjar tilltron svikta? Högskoledebatten 2002.

Högskoledebatten under år 2002 präglades åtminstone inledningsvis av att det var valår. Många trodde eller hoppades att högre utbildning och forskning skulle bli heta frågor i valrörelsen. Under hösten 2001 hade både SULF och SUHF laddat upp med argument för ökade resurser och agerat bl.a. i riksdagens utbildningsutskott för kraftiga uppräknings av högskolans anslag. Man ville föra fram urholkningen av anslagen som huvudfråga i den politiska diskussionen om högskolan. Utbildningsministern å sin sida hade tillsammans med andra företrädare för regeringspartiet varnat för konsekvenserna av ett maktskifte under rubriker som "Privatisera inte högskolorna" (UNT 23/11) och "Skrämmande syn på högskolan" (Sydsvenskan 19/11). I december 2001 gjorde SULF och SFS gemensam sak genom att på DN Debatt kräva ett tillskott av 3,2 miljarder för att ge den högre utbildningen samma ekonomiska situation som i mitten på 1990-talet (DN 9/12). Utbildningsministern menade att detta krav grundades på "en felaktig verklighetsbeskrivning" och att gjorda insatser på högskoleområdet stod "i särklass både i jämförelse med andra tidsperioder och internationellt" medan däremot den borgerliga regeringen skapat "ett miljardhål i ofinansierad utbyggnad" (DN 16/12). SULF:s och SFS' ordföranden replikerade med att peka på att dagens studenter av olika undersökningar att döma hade avsevärt färre undervisningstimmar än tidigare.

Så gick skiljelinjerna i högskoledebatten vid ingången av år 2002. Högskolans problem blev dock knappast någon central fråga i den följande valdebatten. "En valrörelse där orden forskning och högre utbildning knappast nämnts har passerat" konstaterade Håkan Eriksson på SvD:s Brännpunkt den 21 oktober. Skolan och mer näraliggande problem i det svenska utbildningssystemet tog successivt över. Den forskningspolitiska debatten rullade dock vidare med stöd av den nya tidningen Dagens Forskning och nya analyser av svensk FoU-finansiering. Diskussionen handlade dock inte enbart om pengar. Tillsättningsärenden och andra incidenter i den akademiska världen kom att rikta intresset mot universitetens interna styrning. Den eviga frågan om universitetens och vetenskapens autonomi tillfördes genom detta nya argument. Och i landsortspressen pågick diskussionen om den egna regionens högskola.

I den här uppsatsen redovisas först en bild av den högskole- och forskningspolitiska debattens omfattning under år 2002 grundad på en kvantitativ analys av artiklar och debattinlägg enligt tillgängliga databaser. Tillsammans med Sandströms bidrag i denna volym blir det en form av uppföljning på artikeln "Forskningsdebattens långa vågor" i SISTER:s förra årsbok. Vi ger oss även på uppgiften att teckna huvuddragen i debatten under det gångna året för att med detta som utgångspunkt fundera över vilka frågor som kan komma att dominera diskussionen under den närmaste tiden. Regelbundet återkommande analyser av den högskole- och forskningspolitiska debatten tror vi på ett intressant sätt kan komplettera de årsredovisningar som publiceras av högskolor och myndigheter. Viktigare händelser under året och reaktionen på dessa återspeglas i debatten, även om det av naturliga skäl blir en övervikt för kritik och – i mindre utsträckning – försvar av den förda politiken.

Debatten i dagspressen

Som underlag för analysen har vi upprättat en artikelsamling av debattinlägg i högskole- och forskningspolitiska frågor i svensk dagspress. Den omfattar perioden december 2001 t o m december 2002 och innehåller totalt 319 artiklar. Utgångspunkten har varit sökningar på begreppen ”forskningspolitik” och ”universitet och högskolor” i databasen Artikelsök (se separat ruta). Dessa sökningar gav sammanlagt 260 artiklar. Begränsningarna i Artikelsök och svårigheterna att klassificera i debatt- och nyhetsartiklar har gjort att vi kompletterat denna förteckning med repliker och ytterligare inlägg av relevans genom sökningar i Presstext, Mediearkivet och egna pressklipp. Ett antal artiklar av reportrar specialiserade på forsknings- och utbildningsfrågor vid de stora dagstidningarna har lagts till. De utgör viktiga bidrag till diskussionen även om de inte formellt klassas som debattinlägg. Andra poster har fått utgå eftersom de inte haft debattkaraktär. Vi har inte heller tagit med inlägg och kommentarer på speciella studentbilagor/sidor. För vårt syfte har det varit viktigare att få med de tunga inläggen, de som engagerat många och som berört centrala frågor, än att få fram en rättvis bild i kvantitativa termer. Uppdelningen i forskningspolitisk och övrig högskolepolitisk debatt är långt ifrån självklar och inte heller avgörande för vår analys. Vi har fört artiklar som berör samverkan mellan universitet och näringsliv till forskningspolitik medan interna styrnings- och ledningsfrågor förts till den allmänna högskoledebatten.

Artikelsök

Databasen *ArtikeI*Sök finns tillgänglig i elektronisk form. Bibliotekstjänst är ansvariga för tjänsten (www.btj.se).

I *ArtikeI*Sök indexeras innehållet i över 500 tidskrifter (1979-) och ett 30-tal dagstidningar. Tidigare indexerades också innehållet i årsböcker, men detta har upphört. Årsböckernas innehåll är dock sökbart fram till 1997. Referenser till tidskrifter som inte längre indexeras ligger kvar i databasen och är sökbara.

Antalet artiklar som indexeras i *ArtikeI*Sök har ökat från 41 156 till 69 670 per år under perioden 1980-2000. Vid utgången av 2002 innehöll databasen totalt 1 341 215 poster.

Med fokus inställt på de politiskt och nationellt intressanta frågorna blir storstadspressen självfallet dominerande i vår artikelsamling med Dagens Nyheter (DN), Svenska Dagbladet (SvD) och Uppsala Nya Tidning (UNT) i nu nämnd ordning som ledande debattorgan på området. Drygt hälften av posterna är hämtade från dessa tre tidningar. Den starka dominansen för SvD som debattforum i forskningspolitiska frågor som konstaterades i Sandström (2002) gäller inte högskoledebatten i stort och inte heller den forskningspolitiska debatten under det gångna året. DN var större inom båda politikområdena mätt i antal artiklar, möjligen beroende på förändringar i de båda tidningarnas redaktioner under senare tid. I kvällspressen fördes betydligt mindre debatt om högskole- och forskningsfrågor. Däremot innehöll både den övriga storstadspressen och landsortspressen många artiklar av relevans i sammanhanget. Där behandlades ofta frågor av lokalt eller regionalt intresse. Tidningar från universitets/högskoleorter där det inträffat händelser av nationellt intresse under året (Gernerfallet i Lund, Uman Genomics i Umeå, Mitthögskolans universitetsansökan etc.) blir på så sätt överrepresenterade i vår artikelsamling. Som framgår av figur 1 fördes huvuddelen av den forskningspolitiska debatten i de stora dagstidningarna medan högskoledebatten till stor del utspelade sig i landsortspressen.

Figur 1. Artiklar av forsknings- och högskolepolitisk relevans i svensk dagspress 2002.
Fördelning på storstadspress och landsortspress. (N=319)

Vilka är då de främsta aktörerna på debattarenan? Här skiljer sig mönstret mellan forskningspolitik och övrig högskolepolitik (se tabell 1). Den forskningspolitiska debatten drevs under år 2002 till stor del av namnkunniga personer i beslutsposition i den akademiska världen och av företrädare för centrala organisationer inom sektorn. Många debattinlägg hade rektorer och professorer som undertecknare. Däremot var det inte så många inlägg i forskningspolitiska frågor av politiker och myndighetsföreträdare som under föregående år. Intensiteten i meningsutbytet avtog också efter valet i september. Det tyder på att debattinläggen var forskarsamhällets sätt att försöka påverka opinionsbildningen i ett politiskt känsligt läge.

Tabell 1. Artiklar av forsknings- och högskolepolitisk relevans i svensk dagspress 2002 efter författarnas position.(N=319)

Högskoledebatten	antal	Forskningsdebatten	antal
Professorer/lärare/rektorer	68	Professorer/lärare/rektorer	35
Studenter/doktorander	16	Studenter/doktorander	-
Organisationer	24	Organisationer	7
Myndigheter	10	Myndigheter	4
Politiker	31	Politiker	6
Press	72	Press	28
Övriga	14	Övriga	4
Summa artiklar	235		84

Högskoledebatten i övrigt ändrade också karaktär efter valet, men debattlustan avtog inte på samma sätt. Inläggen blev snarare mer öppna och fria i förhållande till partipolitiken. Diskussionen engagerade en betydligt vidare skara av aktörer och även politiker och myndighetsföreträdare deltog flitigare här än i den forskningspolitiska debatten. Av vår kartläggning att döma spelar journalisterna i dagspressen en framträdande roll som opinionsbildare genom att bevaka och kommentera händelser på högskole- och forskningsområdet. Omkring 30 procent av alla inlägg var av typen ledare eller kommenterande nyhetsartikel. Omkring 10 procent hade enskilda personer eller studenter/doktorander som undertecknare, oftast gällde det frågor om utbildning och studievillkor. Inifrånperspektivet var överhuvudtaget mer företrätt i högskoledebatten än i den forskningspolitiska debatten som i allmänhet fördes på nationell och politisk nivå.

Nya fora för debatten

Högskoledebatten förs även i andra fora än dagspressen. Vi har inte gjort någon systematisk genomgång av periodiska tidskrifter på området. Däremot har vi studerat debatten under det gångna året i några brett spridda nyhetsorgan på universitets- och högskoleområdet, nämligen

den nya tidningen *Dagens Forskning* (DF), Universitetslärarförbundets medlemstidning *Universitetsläraren* (UL) samt Höskoleverkets informationsblad *Nyheter och Debatt* (N&D). Dessa organ är sinsemellan mycket olika men alla är öppna för debattinlägg. DF kom ut med sitt första nummer på nyåret 2002 och UL och N&D har båda under senare tid vidgat utrymmet för externa bidrag. Det ökar förväntningarna på en intensifierad debatt om verksamheten vid universitet och högskolor. Vi har i första hand tittat på ledare och debattinlägg.

Dagens forskning

Dagens Forskning skall enligt chefredaktören Anders Björnsson vara en tidning för kunskapssektorn i sin helhet, ”inte bara för dem som i sitt yrke producerar och distribuerar ny kunskap utan också för alla som är beroende av vad de gör och att de gör det, som konsumenter, som klienter, ja faktiskt också som medborgare” (DF 13-14). Även om tyngdpunkten ligger på granskning av forskningens villkor och resultat berör DF också i hög grad utbildningsområdet. Tidningens första ledare initierade en debatt om den växande utvärderingsverksamheten i högskolan under rubriken ”Utvärdera utvärderingarna”. Något gensvar på denna uppmaning blev det dock inte. Den försvann i diskussionen om urholkningen av högskolans anslag och utbildningens sjunkande kvalitet. I en uppföljande essä under sommaren kommenterade Anders Björnsson falluckorna i de externa utvärderingarna. De kan leda till permanentning av det som är bra likaväl av det som är dåligt, ”stjälp i stället för hjälp”. En annan risk med de externa utvärderingarna ansåg han vara ”tendensen att nationella utvärderingar och rankinglistor bedömer alla efter samma kriterier och att, följaktligen, valet av andra kriterier skulle ha gett upphov till ett annat resultat”. Risken för homogenisering, opportunist och bristande mångfald inom vetenskapssamhället är uppenbar, menade Björnsson (DF 12).

Inlägget kom vid en tidpunkt då resultaten av Höskoleverkets första ämnesutvärderingar hade offentliggjorts. DF refererade reaktionerna från utbildningar som fått varningar i Höskoleverkets granskningar. Argumenten understödde Björnssons kritik. Dekanus Bengt Sandin vid universitetet i Linköping pekade på förekomsten av dubbla signaler: ”Höskoleverket säger att vi skall profilera oss men deras utvärderingssystem ger en annan signal. Det belönar bara satsningar på traditionell utbildning och forskning”. ”Utvärderingar gynnar de stora”, löd rubriken (DF 13-14)..

Ytterligare en argumentationslinje i DF under året 2002 var hävdandet av universitetens och högskolornas självstyre, den kollegiala styrprincipen och den akademiska professionens särart. Universitet och högskolor skall behandlas som kunskapsorganisationer, inte som förvaltningsmyndigheter, menade Björnsson i DF nr 3. I kölvattnet av Gerner-fallet (se nedan) gled argumentationen så småningom över på vikten av professionellt ledarskap i akademien och riskerna med den pågående ”företagiseringen” av högskolan. Starka ledare - nej tack! var rubriken på ledaren i DF nr 8.

De senaste numren av DF år 2002 innehöll bidrag som ifrågasatte expansionen av den högre utbildningen och kunskapsamhällets välsignelsebringande effekter. Med hänvisning till den omdiskuterade boken ”Does education matter?” av Alison Wolf kritiserade Björnsson den reflexmässiga betoningen av högre utbildning och forskning som vägar till ekonomisk tillväxt och samhällelig rikedom. ”Överoptimeringen av högskolan och suboptimeringen av den basala undervisningen är inte bara ett pedagogiskt bekymmer, de kan leda till såväl sociala som ekonomiska obalanser i ett komplicerat samhälle som vårt”. Vilka kalkyler ligger till grund för att fortsatt expansion är den enda rätta vägen? Har akademien gått miste om sin särart och därför hamnat i enbart kvantitativa resonemang? Universitet och högskolor kanske inte gör samhället den bästa tjänsten genom att imitera och infoga praktiker som visat sig

fungera väl på andra håll? Som vi skall se nedan är DF inte ensam om denna typ av kritiska reflektioner. De blir alltmer påträngande i det enhetliga svenska högskolesystemet.

Debattinlägg och artiklar i DF har kommenterat det mesta som skett inom vetenskap och forskning under året. De s.k. skuggdoktorandernas situation och effekterna av den genomförda forskarutbildningsreformen har uppmärksammats och den pågående diskussionen om konstnärlig forskning och forskarutbildning har belysts i flera artiklar. Publicerade inlägg av externa författare visar på en betydande bredd i åsikter och värderingar. Professor Bo Rothstein har exempelvis argumenterat till förmån för ökad koncentration av forskningsresurserna under rubriken "Europa behöver 80 nya spetsuniversitet" (DF 11) lika väl som Mithögskolans rektor Gunnar Svedberg givits utrymme för en motsatt uppfattning i artikeln "Ge de nya högskolorna en chans" (DF 21).

Resursläget och rekryteringsproblemen vid landets universitet och högskolor var naturligtvis föremål för diskussion även i DF. I ett brett upplagt reportage hösten 2002 (DF 15) under rubriken "Högskolan sviker studenterna" gav flera universitets- och högskolerektorer uttryck för sin frustration över svårigheterna att ge studenterna en fullvärdig utbildning och sin oro över högskoleutbildningens vikande attraktionskraft. Politikernas bristande förståelse och bristen på offentlig diskussion kritiserades skarpt även om Christina Ullenius, rektor för Karstads universitet och ordförande i SUHF, påpekade att "vi har fått in lite debattartiklar".

Universitetsläraren

Universitetsläraren är i första hand ett organ för att föra ut aktuell information och värna om medlemmarnas intressen. I krönikor och ledare kommenteras aktuella händelser huvudsakligen utifrån dessa utgångspunkter. Insända bidrag är ofta inlägg i den fackliga diskussionen om anställningsvillkor och arbetsförhållanden eller meningsutbyten i pedagogiska frågor. Tidningen har dock vidare ambitioner än så och fungerar även som ett allmänt forum för information och debatt. I den egenskapen rapporteras och kommenteras löpande alla större händelser, utredningsförslag och nyheter på högskoleområdet.

Urholkningen av anslagen var ett återkommande tema på tidningens ledarsida under det gångna året med hänvisning framförallt till förbundets egna analyser av kostnadsutvecklingen och den fackligt stödda kartläggningen av de högskoleanställdas arbetsmiljö. Effekter i form av sjunkande utbildningskvalitet och oacceptabel arbetssituation för lärarna var huvudargument. UL tog tidigt ställning för en uppbromsning av utbyggnaden av högskolan med motivet att statsmakterna nu hade "ett gyllene tillfälle att ersätta kvantitet med kvalitet. Om några år ökar nämligen årskullarna igen, så den rätta tidpunkten att agera är nu" stod det i UL nr 8. Budgetpropositionen hösten 2002, som innebar ett steg i denna riktning, hälsades också med orden "Bra, men för lite! (UL 16).

Som nämnts ovan gjorde SULF och SFS gemensam sak genom att på DN Debatt kräva kraftiga resursförstärkningar till högskolan redan före årsskiftet 2002. När resultaten av Högskoleverkets ämnesutvärderingar och Studentspegeln kom längre fram på året konstaterade SULF-ledningen att de skildrade samma verklighet som förbundets egna analyser. "Studenter och lärare hör ihop" konstaterade Göran Blomqvist i UL nr 17 och signalerade för återgång till ett mer fördjupat samarbete mellan SULF och SFS för att "öka trycket mot beslutsfattarna i frågor som är av vital betydelse för båda organisationerna". Detta manifesterades sedan i fortsatta gemensamma aktioner under hösten 2002.

Underlag för debatt och opinionsbildning i högskolepolitiska frågor presenterades även i SULF:s skriftserie. Utöver den nämnda analysen av kostnadsutvecklingen i högskolan publicerades under 2002 ytterligare två sådana skrifter, dels en samling debattinlägg med

titeln "Högskolan i förändringarnas tidsålder", dels en sammanfattning av förbundets krav med titeln "Den hållbara högskolan" och med tydlig adress till statmakterna inför valet 2002. I förordet till debattskriften argumenterar Göran Blomqvist och Thorsten Nybom mot tendensen att använda högskole- och forskningssystemen som förenklade konjunktur- och symbolpolitiska redskap snarare än utifrån deras speciella uppgift som kunskapsorganisationer. Den senare SULF-skriften lyfter särskilt fram behovet av resurser för att nå målet om forskningsanknytning av all grundutbildning i högskolan.

Principerna för resurstilldelningen tonar under året fram som en allt viktigare fråga i SULF:s argumentation. "Vilka högskolor vågar ta liknande risker framöver?" frågade förbundsdirektören i UL nr 8 och hänvisade till högskolornas försök att profilera sitt utbildningsutbud. "Så som anslagssystemet tillämpas gynnas inte den högskola eller den institution som tar en risk. Högskoleverkets rapporter visar i stället att det medverkar till satsningar på utbildningar med stor kvantitet till så låg kostnad som möjligt." I årets sista nummer av UL föreslås en radikal förändring av resurstilldelningssystemet. Den nuvarande ordningen uppges ha inbyggda mekanismer som drabbar kvaliteten inte minst i tider av stagnerande eller vikande studentrekrytering. Förslaget kan delvis betraktas som ett inlägg i diskussionen om högskolans fortsatta expansion. Men anslagssystemet har kritiserats även från andra håll och det är sannolikt ett ämne att föra upp på listan över framtida debattämnen.

Högskoleverkets Nyheter & Debatt

Högskoleverkets informationsblad *N&D* har till uppgift att informera om verkets arbete och om händelser i omvärlden av intresse för utvecklingen i högskolan. För att fördjupa diskussionen om högskoleutbildningens kvalitet inbjöds under år 2002 olika krönikörer att i artikelform reflektera över bildningsbegreppet och bildningens plats i dagens högskoleutbildning - som ett komplement till verkets utvärderingar. Initiativet har inte satt några djupare spår i högskoledebatten men tillsammans med andra aktiviteter, bl.a. en essätävling för studenter och forskarstuderande kring temat "bildning i kunskapssamhället", har det bidragit till att föra upp bildningstemat på agendan.

Debattinläggen i *N&D* förs huvudsakligen mellan personer på ledningsnivå vid lärosätena och mellan medverkande i verkets olika projekt och utvärderingsgrupper. Publicerade inlägg under år 2002 handlade bl.a. om det nya nationella systemet för utvärdering och kvalitetsgranskning av ämnen och program. Till de frågor som diskuterades hör: Vem skall svara för utvärderingen, universiteten och högskolorna själva eller den centrala myndigheten? Skall bedömningen avse utbildningens resultat eller förutsättningarna för att ge en utbildning av acceptabel kvalitet? Andra debattämnen i *N&D* var högskolornas växande hyreskostnader och kommentarer till den genomförda Studentspegeln. "Är studenter verkligen lata?" frågade en student vid en av landets högskolor och kritiserade den metod som använts för att kartlägga studenternas självstudier. Det har också förts en diskussion om ledarskap där olika argument för en mer managementinriktad syn på det akademiska ledarskapet förts till torgs, en linje motsatt den som Björnsson drivit i *DF* (se ovan).

Huvuddragen i debatten

Urholkning av högskoleanslagen

Redan vid ingången av år 2002 hettade högskoledebatten till i en ordväxling mellan Östros och Unckel på SvD:s Brännpunkt. "Östros skadar landet" hävdade Unckel (28/12) och argumenterade för ökat forskarstyre, mer resurser och på längre sikt en grundläggande förändring av den svenska universitets- och högskolestrukturen. "Föreställningen om att allt skall vara lika, och ska planeras efter samma centrala högskolemodell, gör att mycket

värdefull utvecklingspotential läggs för fåfot". Östros replikerade under rubriken "Arvet efter Unckel förskräcker" (13/1). Utbildningsministern menade att den borgerliga politiken lett till både resurs- och kvalitetsbrister medan anslagen till högre utbildning och forskning nu ökade "mer än under någon annan mandatperiod". Fyra rektorer bredde på urholkningsargumenten med att kritisera de ökade lokalkostnaderna som "är på väg att dränera forskningen och den högre utbildningen på resurser" (11/1). De fick svar av ledningen för Akademiska Hus som menade att lägre hyror bara skulle leda till minskade anslag och mindre frihet för lärosätena (18/1).

Med dessa inlägg var huvudlinjerna i den politiska diskussionen om resursläget i den svenska högskolan upplinjerade. Urholkningen av anslagen fortsatte sedan att dominera debatten ända fram till valet. Ämnet kom att förta intresset från andra aspekter på utvecklingen i högskolan. Artiklarna var inte så många men de hade de stor genomslagskraft och var utgångspunkt för en rad inlägg i olika sakfrågor. Nya beräkningar av anslagsutvecklingen i reala termer lade successivt mer ved på brasan. SUHF:s ledning gjorde åtskilliga utspel om effekterna av de krympande anslagen till universitetsforskning och högre utbildning. På basis av egna beräkningar hävdade rektorn vid Uppsala universitet Bo Sundqvist i DF nr 3 att personalökningen vid landets universitet och högskolor inte på långa vägar motsvarade expansionen av utbildningen och forskningen under 1990-talet. "En slutsats som är svår att undvika är att studenterna har fått allt mindre tillgång till sina lärare, lärarna allt mindre tid för forskning och att därmed forskningsbasen för svensk grundutbildning har tunnats ut." Därför borde särskilda medel för forskningsanknytning läggas till den statliga studentpengen och Vetenskapsrådet ges särskilda "fakultetsmedel" att fördelas långsiktigt till universitet och högskolor efter internationell kvalitetsgranskning. Sundqvist motiverade sitt förslag utifrån övertygelsen att högre utbildning och forskning skapar tillväxt och välstånd. I en gemensam artikel i UNT strax före valet (12/9) gick de två rektorerna i SUHF:s ledning, Ullenius och Sundqvist, ett steg vidare i argumentationen och förespråkade större självständighet för landets universitet och högskolor. Det går att "lätta på banden", menade de, och föreslog en förändrad myndighetsform med större självständighet under ansvar utan att för den skull lösgöra högskolorna från staten. I våra nordiska grannländer förs en djupare diskussion i dessa frågor än hos oss, skrev SUHF:s ledarepar.

Enskilda lärare engagerade sig också under året i debatten om resursläget i högskolan. Peter Stilbs, professor vid KTH, menade på SvD:s Brännpunkt (2/4) att forskningsmiljöer som det tar lång tid att bygga upp håller på att raseras och att apatin breder ut sig bland lärare och forskare. "Staten tar tillbaka mycket mer i olika påslag än de anslagsökningar som politikerna talar om, skrev Stilbs, och pekade på de stora skillnaderna mellan kortsiktigt prioriterade forskningsområden och andra verksamheter. "Domen över vår tid högskolemakthavare kommer att bli hård", löd slutklämmen. Roger Fjellström, universitetslektor i Umeå, tog i samma tidning upp effekterna av professorsreformen. Eftersom den aldrig finansierades har grundutbildningsmedel använts för att bekosta ökad forskning för de beförade professorerna med ytterligare utarmning av grundutbildningen som följd (SvD 12/6).

Det faktum att de små ämnena, språken inte minst, drabbas hårt av resursbristen framhölls i flera inlägg. Kanske skulle situationen för svenska humaniorastudenter förbättras och humaniora tas mer på allvar om studenterna betalade en minimikostnad för att få studera? Då kan de ställa krav, påverka och bli respekterade, föreslog en lärare på SvD:s Brännpunkt den 15 juni. Hon fick omedelbart mothugg av en student som menade att effekten skulle bli den motsatta. Det skulle bara visa "att det inte är lika angeläget att utbilda humanister som naturvetare". Debatten om avgifter återkom dock senare på året med nya argument (se nedan).

Utbildningens kvalitet

Åtskilligt debattutrymme ägnades högskoleutbildningens kvalitet men för det mesta blev även denna diskussion en argumentation om brist på resurser – ekonomiska och personella. När de första resultaten av Högskoleverkets ämnesvisa kvalitetsbedömningar presenterades handlade kommentarerna mer om lärarbrist och krympande resurser än om kvalitetsbrister. ”Lärosätena bör slå av på utvecklingstakten. Vi måste återställa kvaliteten och fundera över lärarsituationen” sa universitetskansler Sigbrit Franke i DN den 22 april och menade att regeringen borde ingripa och uppmuntra högskolorna till profilering. ”Alla lärosäten kan inte ha alla utbildningar. Våra utvärderingar noterar hur lärosätena satsar på kvantitet och lägger mindre vikt på kvaliteten” sa universitetskanslern. Rektorerna var inte sena att haka på men ville samtidigt inte vidkännas kvalitetsbrister. Christina Ullenius hänvisade i stället till den breddade rekryteringen som kräver ökade och inte minskade lärarinsatser (DN 23/4). ”Vi måste komma ihåg att de har ett intresse av att driva resursfrågan och vill naturligtvis ha så mycket pengar som möjligt” replikerade utbildningsministern och hänvisade till att kostnadsramarna för samhällsvetenskaplig och humanistisk utbildning hade höjts.

Med tanke på allt tal om grundutbildningens sjunkande kvalitet blev det förvånansvärt lite uppmärksamhet i pressen kring resultaten av Högskoleverkets ämnesvisa kvalitetsgranskningar. Det var ändå första gången som svensk högskoleutbildning utsattes för formell granskning och godkännande på nationell nivå. Naturligtvis blev reaktionen kraftig på de institutioner som fick ”varningar” men någon diskussion om granskningarna som helhet blev det inte. Undantaget var Maria Borelius som i en kolumn på SvD ledarsida (13/6) propagerade för ”en självständig aktör som hade makt att granska utbildnings-Sverige. Med en egen budget, egna människor. En ny haj i den lätt stillastående utbildningsdammen”. Själv förespråkade hon de vetenskapliga akademierna som hon menade hade ”rätt mix av livsperspektiv, stor utbildnings- och omvärldskunskap, patos och integritet.”

I Dagens Industri (DI) utbröt i alla fall en debatt i månadsskiftet maj-juni om svensk ekonomutbildning. Carl Johan Åberg, själv docent i nationalekonomi, menade att Högskoleverkets ämnesutvärdering stannat på halva vägen. Vad ekonomiämnena i Sverige i första hand behöver är en reform av själva ämnesstrukturen, menade Åberg, och förespråkade sammanslagning av national- och företagsekonomi till ett gemensamt ekonomiämne efter internationell förebild och med förstärkt teoretisk och matematisk/statistisk grund. Och varför inte fördjupning i ekonomisk journalistik för att öka ekonomernas allmänna trovärdighet?

Åberg fick åtskilligt med mothugg från flera företrädare för ämnet företagsekonomi. Evert Gummesson, Stockholms universitet, ansåg förslaget vara uttryck för en ”utbredd arrogans och okunnighet hos många i det nationalekonomiska samfundet”. Hubert Fromelt från Föreningssparbanken tyckte ändå att Åberg träffat rätt – indirekt - och att murarna mellan nationalekonomer och företagsekonomer borde rivas. ”Här krävs mer av samarbete i en värld av global konkurrens om investeringar, produktion, arbetstillfällen, kapital och finansiella flöden”. En reformering av ekonomutbildningen borde därför inte dröja alltför länge. ”Kanske får vi den vägen också åter aktiva debattörer från den akademiska världen. Det har varit mycket tyst på den fronten på senare år – trots det tilltagande behovet av strukturreformer här hemma”. Inte heller Rolf Wolff, Chalmers, ställde upp på Åbergs förslag som han ansåg vore ett steg 50 år tillbaka i tiden. Lösningarna borde i stället sökas i nya sätt att utnyttja och stödja konkurrenskraftiga forsknings- och utbildningsmiljöer. ”Sverige har bara plats för några få internationellt konkurrenskraftiga ekonomutbildningar. Bred forskning i ämnet kräver resurser som de små nya högskolorna saknar. De kan däremot göra en insats för den internationella forskningen genom att etablera nischer. Specialisering och samarbete bör vara ledorden för ekonomiämnets förnyelse” rundade Wolff av diskussionen i DI den 7 juni.

Debatten om utbildningens kvalitet tog fart på nytt när Högskoleverket i början av hösten presenterade resultaten av den s.k. Studentspeglarna. Undersökningen, som skulle belysa hur högskoleutbildningen bidrar till studenternas bildningsprocess, hade avslöjat brister i studenternas studieinsats och samhällsengagemang. Men trots glappet mellan de övergripande målen för den högre utbildningen och utbildningsverkligheten var studenterna överlag nöjda med sin utbildning. Det fick Högskoleverket att ifrågasätta de förväntningar som dagens utbildningssystem skapar hos studenterna (DN Debatt 2/9). Universitetskanslern manade till fördjupad och engagerad diskussion om "vad dagens högskoleutbildning är och vad den kan och bör vara" och knöt därmed an till frågan om bildningsmålen i dagens svenska högskola. Diskussionen tog dock en annan riktning, mer i överensstämmelse med rubriken på artikeln som löd: "Kraven alldeles för låga". Olika parter reagerade efter sina respektive intressen. SFS hävdade att det saknas tid och resurser för kritisk reflektion och uppmanade den utbildningsminister som skulle tillträda efter valet att ta problemet på allvar (SvD 29/9). SULF knöt an till de samtidigt rapporterade uppgifterna om lärarnas höga arbetsbelastning och dåliga arbetsmiljö (bl.a. i UL nr 17). Den gemensamma nämnaren blev – återigen - resursbristen.

Men Studentspeglarna gav också anledning till reflektioner om den högre utbildningens betydelse för demokratin i samhället i stort. "Oförmåga att tänka kritiskt är en förlust som ett demokratiskt samhälle inte har råd med!" skrev vice ordföranden för SFS och fick stöd av Wilhelm Engström i UNT (4/10): "Där stora tankar skulle kunna födas ägnas merparten av tiden åt att försöka reducera kostnader gentemot uppdragsgivaren (dvs. staten) på ett sådant sätt att någon annan blir sittande med Svarte Petter" argumenterade Engström. Disciplinränder och meriteringssystem motverkar den helhetssyn som krävs. Det måste finnas tid för samtal och reflektion och ett öppet klimat som värdesätter och främjar kritiskt tänkande, menade en annan forskare från SLU.

Studenternas situation

Debatten om studenternas situation handlade också till stor del om pengar. Företrädare för olika studentorganisationer pekade på brister i studenternas trygghetsvillkor, i deras bostadssituation - framförallt i storstäderna - och i reglerna för rätt till studiemedel. När SJ ändrade villkoren för rabatterade resor föranledde detta kraftiga protester. DN tog med två studenter till Thomas Östros för att få svar på deras frågor. Av reportaget (DN 12/3) framgår att utbildningsministern ansåg att studiemedlen låg på "en skälig nivå", särskilt i jämförelse med lågavlönade arbetare. "Jag tror inte att han uppfattar hur tufft det är att vara student i dag" sa en av studenterna efteråt. I flera tidningsartiklar påpekades att äldre studenter och studenter med barn missgynnas i nuvarande system. "Studenter mår dåligt" skrev två centerstudenter i ett inlägg i valdebatten i Skånska Dagbladet (17/6). De kritiserade studiemedelssystemet, CSN, socialförvaltningarnas praxis och bostadsbyggandet för studenter och pekade på att de interna studievillkoren vid högskolorna med stora studentgrupper, bristande undervisning och otydliga krav bidrar till stressen bland studenterna.

En grupp studenter som uppmärksammades i flera debattinlägg under året var de s.k. skuggdoktoranderna (doktorander som kvalificerar sig för eller i praktiken redan bedriver forskarstudier utan att vara formellt antagna). Deras osäkra framtid, långa studietider och dåliga ekonomiska villkor var föremål för mycken kritik. Det handlar inte bara om regler och pengar påpekade doktorandombudsmän vid Umeå universitet i VK (1/10). "När handledaren avgör vilka som skall fortsätta får forskarutbildningen karaktär av en privat angelägenhet mellan handledare och doktorand. Det är varken rättssäkert eller rättvist, och framförallt måste man fundera över vad det får för effekter i form av vilka som antas och vilka som tar sig igenom. De bästa forskarämnena eller de mest uthålliga, stryktåliga och anpassningsbara?"

Och vill vi ha en forskarutbildning som är anpassad efter personer som är unga, rika, friska och inte riskerar att bli gravida?”. De krävde att skuggdoktoranderna avskaffas. I en artikel i DN (24/11) konstaterades att även doktorander som antagits i vanlig ordning hade problem. De utnyttjas som billig arbetskraft och vissa högskolor fördröjer deras anställning för att på så sätt minska sina utgifter. Lina Carls, ordförande i Sveriges doktorandförening, menade att repressalier mot dem som klagat är vanliga men svåra att belägga. Man får förmoda att problemen kommer upp i samband med den pågående översynen av forskarutbildningen.

Men inte heller studentdebatten handlade enbart om ekonomi. Studentföreträdare figurerade ganska flitigt på debattsidorna runt om i landet med propåer om ökat inflytande. Det förekom även kritik från studenthåll av universitetens och högskolornas sätt att främja mångfalden. Inför Pride-veckan i slutet av juli skrev företrädare för flera studentorganisationer på DN Debatt att ”högskolan underblåser fördomar” och att läroanstalterna är oförsvarligt okunniga och passiva när det gäller sexuellt likaberättigande. ”Ett synliggörande och ifrågasättande av normer bör vara ett naturligt inslag i all högskoleutbildning och även den heterosexuella normen måste diskuteras och ifrågasättas.” Så sker inte i dag, menade skribenterna, och föreslog en grundlig granskning av högskolans verksamhet utifrån dessa utgångspunkter.

Expansion och studentrekrytering

Om resurser och kvalitet var det ena huvudtemat i högskoledebatten under året så var expansion och studentrekrytering det andra. En rad artiklar handlade om breddningen i studentrekryteringen med referens till de politiska målen om expansion och social utjämning. En del var inlägg i valdebatten under paroller som ”En högskola öppen för alla” (Nerikes Allehanda 18/8) eller ”Alla som vill måste ha möjlighet att läsa på högskolan”(Norrköpings Tidningar 10/4). Andra var kommenterande nyhetsartiklar i anslutning till publicerade rapporter och statistik över studenttillströmningen.

Artiklarna om den växande högskolan ger sammantaget en splittrad bild. Materien är komplex och journalister och debattörer har svårt att orientera sig bland till synes motstridiga uppgifter och de blir lätt offer för det senaste pressmeddelandet. Frågorna har samtidigt stort nyhetsvärde och tenderar att få stora rubriker. Ena gången är det kvinnorna som ”tar över” och ”klarar studierna bättre än män”, andra gånger råder ”kompakt mansvälde” i högskolan. Den sociala snedrekryteringen uppges ibland vara på väg att minska och ibland vara ett olösbart eller till och med växande problem. Antagningen beskrivs ibland som en stark sällningsprocess där många ”hamnar utanför” medan man i andra fall får intrycket att en stor del av utbildningsplatserna ”står tomma”.

Det är uppenbarligen svårt att förstå sambanden mellan resurstilldelning, antal studieplatser och studenttillströmning och när det historiska perspektivet saknas blir kommentarerna ibland direkt missvisande. ”Regeringen har jobbat hårt för att få fler att studera på högskolor och universitet”, heter det exempelvis i en DN-artikel trots att platsantalet på de flesta utbildningar är långt färre än antalet sökande. ”Läraryrket hotar kvaliteten” lyder en annan rubrik trots att det inte är lärartillgången som är problemet utan möjligen medel för att anställa ytterligare lärare - åtminstone än så länge. Man får hoppas att den gryende debatten om utbildningens lönsamhet och fortsatta expansion leder till ökad kunskap om sammanhangen och gör det möjligt att urskilja vad som är intressanta förändringar till skillnad från mer eller mindre konstanta mönster i studentrekryteringen världen över.

Antagningsregler

Antagningen till högskolan fångar regelbundet pressens intresse varje gång högskoleprovet genomförs och resultaten av den centrala antagningen offentliggörs. Antagningsreglernas betydelse för såväl individ som samhälle drunknar ofta i teknikaliteter och rankinglistor över

mest sökta utbildningsalternativ. Under år 2002 var det två problem som föranledde mer principiella diskussioner i pressen, det ena var förkunskapskraven i matematik, det andra var högskolornas sätt att utnyttja ”den fria kvoten”. Båda frågorna hade sin upprinnelse i propositionen ”Den öppna högskolan” som givit högskolorna rätt att anta studenter till 10 procent av utbildningsplatserna på ”egna” kriterier och Högskoleverket i uppdrag att se över de s.k. standardbehörigheterna för tillträde.

Redan innan diskussionen om dessa förändringar kom igång publicerade Svenskt Näringsliv en kritisk rapport om det rådande antagningssystemet som väckte en viss uppmärksamhet i media (DN 8/4). I ett debattinlägg i Norrköpings Tidningar (21/3) betecknades antagningssystemet som ”en av de sista resterna av den sociala ingenjörskonsten”. Artikelförfattarna, varav rektorn vid BTH var en, föreslog att högskolorna skulle få helhetsansvar för rekryteringen av sina studenter och argumenterade för byte av synsätt, ”från dagens passiva, mekaniska rangordning till en helhetsbedömning av varje sökandes förutsättningar för ett visst utbildningsprogram”. Samma grundtanke fördes också till togs – strax efter valet - på SvD Brännpunkt av företrädare för Rekryteringsdelegationen under mottot ”Anpassa studier för individen”. Delegationen ansåg att ”om kunskapssamhället skall stå öppet för alla medborgare måste vi våga vara så rättvisa i antagningssystem, genom stimulansåtgärder och andra ansträngningar att vi behandlar alla studenter olika dvs. i enlighet med var och ens förutsättningar”. Man räknade upp minst 10 saker som borde åtgärdas omgående, bland dessa ökad mångfald i antagningssystemen. Även Hans Persson, ordförande i Sveriges Skolledarförbund, föreslog att man skulle bryta upp de centrala antagningsreglerna och låta de enskilda högskolorna ta ansvar för vilka studenter man bedömer lämpliga att ta in (Nya Wermlands Tidningen 31/10). Några svar eller kommentarer föranledde inte dessa inlägg om antagningsreglerna.

Först mot slutet av året blev det känt hur universitet och högskolor planerade att utnyttja den nyvunna friheten att anta studenter efter egna urvalsgrunder. Sydsvenska Dagbladet presenterade en egen inventering där det framgick att flertalet lärosäten planerade att kvotera in bestämda grupper av sökande: personer med annat modersmål än svenska, bosatta i vissa kommuner eller från underrepresenterat kön. Tankar fanns t o m att låta studenter med arbetar- eller invandrarbakgrund få företräde till attraktiva utbildningar. Av idén om ökad hänsyn till individuella förutsättningar hade således blivit grupptänkande, i några fall så långtgående att det stred mot grundlagen. ”Låt mig slippa bli kvoterad” skrev ordföranden i Liberala Studenter i UNT (16/11). Han såg det som ”djupt orättvist att en viss grupp p.g.a. sina föräldrars yrke eller härkomst ska ges företräde till utbildningar som så många kämpar hårt för att komma in på. Man försöker bättra på statistiken i stället för att göra något åt de verkliga problemen vars rot är en grund- och gymnasieskola som i många utsatta områden bara fungerar som förvaringsplats för ungdomar.” Samtidigt som denna diskussion satte fart framgick att Linköpings universitet tänkte avskaffa det intervjubaserade antagningsförfarande som länge tillämpats till läkarutbildningen där. Detta av ekonomiska skäl men också för att ”det gått statistiskt sämre under studierna för dem som antagits via intervjuer” sa prodekanen vid Hälsouniversitetet när han motiverade beslutet i Corren (13/12). Eftersom den nya frikvoten skall tillämpas först vid antagningen hösten 2003 är fortsatt debatt om för- och nackdelar med nya antagningsregler att vänta.

Tjugotre studierektorer i matematik vid landets universitet och högskolor slog larm om studenternas dåliga förkunskaper i en artikel på DN Debatt i början på sommaren (7/6). De menade med hänvisning till Högskoleverkets utvärdering och egna undersökningar att förutsättningarna för högre matematikundervisning har försämrats drastiskt de senaste tio åren, både när det gäller räknefärdighet och begreppsförståelse. Och det beror inte bara på det ökade antalet utbildningsplatser utan också på bristande tillgång på kompetenta lärare,

kursernas utformning på högstadiet och gymnasiet samt den rådande tidsandan (att allt som är ”svårt” skall tonas ned för att göra utbildningsprogrammen mer attraktiva). De 23 studierektorerna krävde genomgripande förändringar av matematikundervisningen på alla nivåer och hälsade med tillfredsställelse den Matematikdelegation som regeringen aviserade som svar på kritiken.

Högskoleverkets förslag att sänka behörighetskraven i matematik för civilingenjörsutbildning kom att spä på denna debatt. ”Anpassning nedåt” stod det på DN:s ledarsida (21/8). ”Ogenomtänkt och kunskapsfientligt” skrev två lärare och menade att utbildningsministern undandrog sig ansvar genom att hänvisa till ”vad högskolorna och Högskoleverket gemensamt kommer fram till” (Norrköpings tidningar 16/9). Uppsalaprofessorn Ulf Danielsson ansåg det aningslöst att diskutera sänkta förkunskapskrav när styrmekanismerna redan i sig har som konsekvens att det lönar sig att sänka kraven för att öka genomströmningen i högskolan (DN Debatt 8/9). Högskoleverket drog också tillbaka sitt förslag senare under hösten. Fortsatta diskussioner om matematikutbildningen i skola och högskola blir säkert följden av den nu tillsatta Matematikdelegationen – i Sverige lika välsom på andra håll i världen för närvarande.

Utbildningens lönsamhet

Debatten om utbildningens lönsamhet började med en bokanmälan av Gunnar Wetterberg i SvD:s Kulturbilaga den 23 augusti. Anmälan gällde Alison Wolfs ”Does education matter?”, en bok som givit eko i många länder genom författarens skarpa sätt att analysera och ifrågasätta den nya tillväxteorin och idén om kunskapens skapande kraft. Wetterberg menade att boken borde bli en nyttig tankeställare även för Sveriges del och bidra till att skärpa argumenten i den inhemska debatten. Enligt Wolf bör bl.a. förslag om utbildningssatsningar värderas lika kritiskt som andra åtgärder och vägas mot vad man kan åstadkomma med andra medel. Att utbildning lönar sig för den enskilde, och att en högre utbildningsnivå förhoppningsvis leder till ett mer civiliserat samhälle, bör fortfarande vara viktiga argument. Däremot är det, enligt Wolf, ingalunda säkert att fler högutbildade leder till ökad tillväxt för hela ekonomin. En god grundläggande utbildning åt alla kan vara viktigare än att bygga på med mer utbildning för allt fler. Wetterberg tog särskilt fasta på betydelsen av en god rekrytering till lärarbanan nu när pensionsavgångarna om några år skjuter fart samtidigt som 1990-talets babyboom leder till kraftig ökning av antalet gymnasister.

Någon riktig diskussion om utbildningens lönsamhet blev det dock inte förrän efter valet och då på basis av nya fakta om den svenska verkligheten. SACO publicerade skriften ”Kunskapens läge” i slutet av september och därefter kom två olika forskarrapporter under hösten 2002 som behandlade detta tema: dels en SACO-rapport om arbetsmarknaden för högskoleutbildade av nationalekonomerna Håkan Regnér och Marie Gartell, dels en studie av inkomsteffekter av högskoleutbildning av Björn Öckert vid IFAU. Enligt den senare analysen gav tre års högskolestudier bara ge fem procent högre inkomst än gymnasiestudier. SACO:s ordförande Anna Ekström förde resultaten av SACO-studien till torgs under rubriker som ”Högskoleutbildade ofta utan jobb” (DN Debatt 4/10) och ”Det är inte lönsamt att studera” (Hallandsposten 7/10). Hon sköt bl.a. in sig på vikten av bättre kunskap om karriärmöjligheterna efter olika slag av högskoleutbildning och betonade samhällskonsekvenserna av den dåliga ekonomiska avkastningen på utbildning.

Resultat som visade på högre arbetslöshet och lägre löner för studenter från de nya universiteten och högskolorna jämfört med de gamla universiteten rörde upp känslorna vid högskolorna runt om i landet. Det blev även ledarkommentarer i de största dagstidningarna. Det är inte fler statliga informationsinsatser om vettiga studieval som behövs utan ordentliga ekonomiska incitament för att välja utbildningar som leder till betalda jobb, var DN:s

kommentar (21/10). En månad senare återkom man på ledarsidan med samma argument: det måste finnas ekonomiska incitament för högre studier annars missar vi ungdomar från studieovana miljöer. Ledarskribenten på SvD tog fasta på den höga subventioneringsgraden i det svenska systemet och menade att med en liten, kanske symbolisk, avgift för högre utbildning skulle man kanske komma till rätta med vissa problem. ”Fast det verkar som om avgiftsfrågan är tabu”, skrev SvD i sin ledarkommentar den 27/9.

Därmed var avgiftsfrågan återigen på bordet. I ett TT-uttalande gick Östros direkt och kraftfullt mot förslaget med politiskt väl kända argument om snedrekrytering och social orättvisa. Men fler inlägg till förmån för studieavgifter följde. Ett konstruktivt motförslag fördes fram av LO-ekonomen Dan Andersson i Sydsvenska Dagbladet den 4 november. Han höll med om att det är viktigt att det lönar sig att studera, men menade att utbildningens lönsamhet kan beräknas på olika sätt. I stället för avgift argumenterade han för att första året på högskolan skulle kunna bedrivas med studielön, utan lånedel. Det skulle få fler ungdomar börja studera, förhoppningsvis tidigt, och motverka den sociala snedrekryteringen. Han fick ingen respons på sitt förslag.

Fler universitet?

Högskolorna runt omkring i landet är ständigt föremål för lokalpressens intresse. Ibland handlar det om frågor av betydelse även på riksplanet. Under år 2002 var frågan om universitetsstatus aktuell på flera håll. Tre högskolor – Malmö, Södertörn och Mitthögskolan – ansökte om universitetsstatus och ytterligare en högskola – Mälardalens högskola – hade redan tidigare en ansökan liggande hos regeringen. Mitthögskolan prövades för tredje gången och med ett halvt löfte från tidigare riksdagsbeslut i bakgrunden. Debatten gällde såväl dessa högskolors aspirationer på universitetsstatus som några av de mindre högskolornas framtid, bl.a. högskolorna i Gävle och Borås. Effekterna av Karlstads universitets nyvunna rang som universitet var också föremål för meningsutbyte i lokalpressen där spänningen mellan de regionalpolitiska förväntningarna och universitetets egna ambitioner kom tydligt i dagen.

För Mälardalens högskola var det framförallt frågan om tekniskt universitet (enligt modell Luleå) som var på tapeten. Meningsutbytet gällde högskolans profil och den lämpligaste strategin för att nå det väsentligaste, nämligen rätten till forskning och forskarutbildning inom högskolans alla utbildningsområden. Vilken konsekvens skulle benämningen tekniskt universitet få för övriga områden i högskolan och för relationerna till omgivningen? Vilken strategi hade störst möjlighet att nå framgång? Lärare vid högskolan förde fram olika synpunkter i VLT. Varför inte ett Mälardalens universitet för uthållig utveckling med profilering åt miljöhållet, föreslog Peter Söderbaum, professor i ekologisk ekonomi (VLT 26/4). Han fick svar av högskolans rektor, som menade att signalerna från utbildningsministern talade för att högskolan borde ”vårda sin teknikprofil”.

Något beslut om universitetsbenämning blev det inte för Mälardalens högskola. Däremot blossade en akademisk strid av principiellt intresse upp när Thomas Östros delade ut inte bara pengar utan även ett nationellt ansvar för undervisning i finska språket till högskolan över huvudet på universiteten. Beslutet upprörde i synnerhet professorn i finsk-ugriska språk i Uppsala (UNT 28/11). Tillsammans med tre universitetsrektorerna betecknade han beslutet som planlöst eftersom landets fyra institutioner med finska på programmet samtidigt tvingades till nedskärningar. Det strider dessutom mot ambitionerna att koncentrera resurserna till färre men starkare forsknings- och utbildningsmiljöer, särskilt i s.k. småämnena, skrev de på SvD:s Brännpunkt (8/12). Lektorn i finska vid Mälardalens högskola svarade med att hänvisa till universitetens egna prioriteringar som försvagat finskans ställning vid universiteten och de möjligheter som den regionala mobiliseringen skapat runt finskan som minoritetsspråk vid Mälardalens högskola (14/12).

Den stora diskussionen om universitetsstatus kom emellertid att gälla Mitthögskolan. En debatt i lokalpressen mellan (s) och (m) strax före valet hade visat på de politiska skiljelinjerna i frågan. Efter sedvanlig kvalitetsbedömning beslöt Högskoleverket strax före jul att avstyrka Mitthögskolans ansökan. Forskningsmiljön bedömdes som ännu inte tillräckligt stark. ”Förutsättningar finns att en ny ansökan om några år kan ge positiv bedömning” sa universitetskanslern när beslutet offentliggjordes. Den lokala reaktionen blev häftig och resulterade i en rad inlägg i Sundsvalls Tidning under de följande veckorna. Högskoleverket kritiserades för att brista i hållning, akademisk stringens och opartiskhet. Högskolans öde verkar avgjort på förhand, var en annan kommentar. Är det överhuvudtaget möjligt att bli universitet om man inte redan är det, frågade anställda vid högskolan. De ställde sitt hopp till den politiska bedömningen på regeringsnivå: ”Det krävs en reell politisk vilja, utöver den akademiska ansträngningen för att ett nytt universitet skall kunna etableras” (21/12). Universitetskanslern försvarade verkets bedömning och menade att Mitthögskolan borde ta till sig kritiken. Håkan Wiklund, professor i kvalitetsteknik och tillika prodekanus vid högskolan, slog tillbaka och skrev att ”det är hög tid att Högskoleverket tar åt sig av kritiken och erkänner att man genomfört en bristfällig kvalitetsbedömning som allvarligt riskerar att urholka förtroendet för kvalitetsbedömningarna” (17/1).

Även högskolans rektor och styrelseordförande gick ut i lokalpressen och pekade på ”vissa sakfel och påståenden utan saklig grund” i den genomförda granskningen. Man förvånades över att Mitthögskolan nu bedömdes ”stå längre från målet än man gjorde två år tidigare, trots att högskolan med råge vidtagit de åtgärder som rekommenderades vid den förra bedömningen” (15/1). Till dessa röster inifrån högskolan kom ett antal inlägg av politisk karaktär. Fem centerpolitiker från Norrland avkrävde regeringen ett positivt beslut, ”inte minst med tanke på tidigare utställda löften” (16/1). Även socialdemokraterna i Västernorrland och Jämtland tillsammans med LO-distriktet i Mellersta Norrland krävde i ett brev till regeringen att Mitthögskolan skulle ges universitetsstatus. Så blev det också till slut: Mitthögskolan får benämningen universitet utan ytterligare prövning, men först fr.o.m. år 2005. Detta trots att Östros offentligt uttalat att Högskoleverkets kvalitetsbedömningar skulle vara avgörande (DN 18/12). Och universitetskanslern kommenterade i ett pressmeddelande att hon tyckte att det var ”ett klokt beslut”, trots att det faktiskt stred mot Högskoleverkets eget förslag. Den debatt som uppstod för några år sedan, efter regeringens beslut att ge högskolorna i Örebro och Växjö universitetsstatus i strid mot Högskoleverkets rekommendationer, ser alltså ut att upprepas. Eller kanske har innebörden av ordet universitet urholkats så att besluten inte längre ger upphov till så starka känslor?

Jämställdhet, genusvetenskap och Gerner-fallet

Ett 50-tal av artiklarna i vår 2002-samling berör jämställdhetsaspekter. De har framförallt sin upprinnelse i två speciella händelser under året: ett tillsättningsärende vid universitetet i Lund och ett inlägg om jämställdhetsforskning av professor Bo Rothstein på DN Debatt.

Tillsättningsärendet dök upp som en ganska vanlig akademisk kompetensvist på senvåren 2002. Frågan gällde tillsättningen av en professur i historia vid universitetet i Lund där lärarförslagsnämnden gjort en annan bedömning än de sakkunniga. Den vetenskapligt mest meriterade, professor Kristian Gerner från Uppsala, hade rangordnats som nummer tre med hänvisning till bedömningen av ledaregenskaper och lämplighet för tjänsten i fråga. En förklaring som framfördes i diskussionen var att detta skulle göra det möjligt att ute en kvinna till professuren och därmed skulle universitetet komma närmare det mål som statsmakterna satt upp för andelen kvinnliga professorer. ”Skulle man göra avsteg denna gång och förbigå Gerner, då borde utbildningsminister Thomas Östros ändra på hela förfarandet och ta tillbaka utnämningrätten” skrev professor Tore Frängsmyr i UNT (19/4) och betecknade händelsen

som en av de största akademiska skandalerna under de senaste decennierna. Han såg det hela som ett hot mot den fria forskningen och hänvisade till exempel tidigare i historien när man försökt styra forskningen från centralt håll. ”Det visar sig nu att vi inte hunnit ett enda steg längre. Vi har en ny typ av åsiktspolis som struntar blankt i forskarnas vetenskapliga meriter”, skrev Frängsmyr.

Den akademiska världen rasade mot såväl handläggningen som bedömningskriterierna, först i en serie inlägg i UNT och senare även i övrig riks- och landsortspress. Bo Rothstein ansåg fallet vara tecken på något genuint ”ruttet” vid just Lunds universitet och menade att universitetet borde be Gerner om ursäkt (UNT 30/4). Tidigare rektorn för Uppsala universitet Stig Strömholm påpekade i UNT den 8 maj att nämnden genom sitt beslut brutit mot principen i regeringsformen att endast förtjänst och skicklighet får beaktas vid tillfälligt tillsättning av statlig tjänst. Även han menade att Lunds universitet riskerade att lida allvarlig skada av det inträffade. På SvD:s kultursida skrev professor Bo Stråth, en av de sakkunniga, att hanteringen av tillsättningsärendet var uttryck för ”universitetens värdekris” i vidare mening och betecknade fallet som ”en rättsröteskandal”. Kristian Gerner ombads att själv kommentera fallet. ”Jag är utsatt för en häxprocess” sa Gerner i Expressen (10/5). Efter omfattande protester, även från de övriga kandidaterna till posten, beslöt rektor Boel Flodgren den 15 maj att Gerner skulle få tjänsten.

Men debatten var inte över för det. Thomas Anderberg skrev följande dag på DN:s kultursida att problemet hur man ruckar på fasta, manligt dominerade strukturer kvarstår. ”Frågan är om inte denna strukturella situation blivit svårare genom det här inflammerade ärendet. Strukturell diskriminering botas inte genom att subjektiva och slarvigt dokumenterade intryck sätts in i en målinriktad process där enskilda människor svartmålas”. Dagen därpå innehöll DN:s ledarsida en artikel med rubriken ”När rektor blir vd”. Gerner-fallet blottlägger en grundläggande identitetsförvirring när det gäller universitetens karaktär och uppgifter. Med den organisationsform som statsmakterna beslutat riskerar universitetet att förlora in särart och stöpas om till företag på en marknad, menade ledarskribenten och hänvisade bl.a. till samtal med ordföranden i styrelsen för Lunds universitet.

Ett antal inlägg om meritokratiens för- och nackdelar hör hemma i sammanhanget. Den 16 april skrev Agnes Wold, forskare och fristående kolumnist i DN, en kommentar med rubriken ”Meritokrati – för de svagas skull”. Hon argumenterade för ökad tillämpning av meritokratiska principer och anförde – med hänvisning till Gerner-striden – att det var sorgligt att dessa principer skulle väckas till liv först när en riktig ”insider” i det akademiska systemet drabbades och ”inte bara kvinnor och andra utbölingar”. Återinförande av meritokrati vid tilldelning av tjänster och utbildningsplatser är långt viktigare än otaliga IT-satsningar för att göra Sverige till ett verkligt kunskapsamhälle, skrev Wold. Den åsikten delades inte av alla. I spåren av Gerner-striden utbröt en animerad filosofisk debatt i Sydsvenska Dagbladet där argumenten för och emot meritokrati nagelfors. Det meritokratiska tänkandet fungerar snarast som legitimeringsgrund för elitistisk maktutövning och ojämlika privilegier, de utgör ett hinder för jämställdhet och jämlikhet menade några av debattörerna. Försvaren av meritokratin hävdade att det meritokratiska idealet tvärtom fungerat som ”en mäktig hävstång i striden för jämlikhet”. Jämställdhetsargumenten brukades av båda sidor i debatten. Den sista augusti satte Sydsvenskan punkt för rapporteringen av Gerner-fallet med artikeln ”Striden är över: professorn ivrig att börja jobba”. Men händelsen lämnade djupa spår efter sig, både i hanteringen av tillsättningsärenden vid universitetet i Lund och på andra sätt.

Den andra jämställdhetsdebatten gällde genusforskningen och könsåskillnaden i undervisningen i genusvetenskap vid landets universitet och högskolor. ”De stänger medvetet dörren för manliga studenter och trakasserar dem för deras könstillhörighet” skrev Bo Rothstein i ett generalangrepp på kvinnliga jämställdhetsforskare och lärare på DN Debatt den

3 juli 2002. Dessa miljöer är i princip helt enkönade, menade han, och hänvisade bl.a. till att inte en enda av de studenter som rekryterats till den nya forskarskolan i genusvetenskap i Umeå var man. Flera välkända namn inom genusforskningen angreps i artikeln och reaktionen blev därefter. Den 14 juli slog professorn i historia Yvonne Hirdman tillbaka på DN Debatt. Hon karaktäriserade Rothsteins inlägg som ”ärekränkande och groteskt påhittade skrönor” och antydde att ”djupt subjektiva sår, såsom barndom, måste ligga bakom hans hårdhanta slag”. Det finns knappast anledning att här gå in på alla rallarsvingar och hårda ord som sedan följde. Många skribenter och debattörer engagerade sig i saken, bl.a. Jan Guillou, och ord som feministpoliser och kvinno- respektive manshatare förekom i ordväxlingen. Diskussionen vidgades till att omfatta även frågor om feministisk teori och kvaliteten i den hittillsvarande svenska jämställdhetsforskningen.

När Uppsala universitet under år 2002 beslöt lägga ner sitt Centrum för kvinnoforskning och i stället inrätta ett Centrum för genusforskning blev även detta föremål för kraftig kritik från etablerade jämställdhetsforskare. Idén att låta det feministiska och det biologiska perspektivet på kön konfronteras i en och samma organisation mötte häftigt motstånd. ”Att kalla det nya i Uppsala för genusvetenskap är att stjäla begreppet från oss”, sa Yvonne Hirdman och fick medhåll av övriga kvinnoforskare. ”Jag visste det! Biologismen är på väg in”, kommenterade Tiina Rosenberg vid Centrum för kvinnoforskning i Stockholm. Men Leif Lewin, vicerektor och ansvarig för beslutet, ansåg att det varit ett svaghetstecken i den tidigare kvinnoforskningen att man bara behandlat det ena perspektivet, socialt kön,. ”Det nya ska vara en konfrontation mellan de båda perspektiven” förklarade Lewin. Diskussionen summerades under rubriken ”Genus väcker heta känslor” på DN Idag den 15/10, ett uttalande som talar för att debatten går vidare.

Slutkommentar

Vår kartläggning visar att högskoledebatten var livlig under år 2002. Den spände över ett brett spektrum av frågeställningar och engagerade många människor även om storstadspressen och ett begränsat antal aktörer alltjämt spelade en dominerande roll. Nya fora, framförallt Dagens Forskning, hade en stimulerande inverkan och debattutrymmet för enskilda lärare och studenter ökade. Samtidigt kan man skönja en tilltagande politisering av debatten. Det förestående valet inverkade mer än man kunde tro och resursfrågorna spelade en framträdande roll i argumentationen.

Ser man närmare på de frågor som behandlades kan man konstatera att det mesta hade sin grund i den växande högskolans problematik. Det gäller inte bara resursbristen utan i lika hög grad kvalitetsfrågorna, studentrekryteringen, studenternas studiesituation för att inte tala om meningsutbytet kring den högre utbildningens och universitetens funktion och uppgifter. Möjligen kan man säga att debatten gav uttryck för en frustration bland dem som verkar i högskolesystemet inför övergången till det så kallade universella stadiet, där vi i likhet med många andra länder nu befinner oss. Under tidigare stadium, då högskolans uppdrag breddades från elit- till massutbildning, utvecklades verksamheten enligt principen ”more of the same”. Problemen löstes med vidgat tillträde och ökade resurser utan större krav på omprövning av invanda föreställningar om högskolans idé. Det gäller inte längre. När merparten av befolkningen förväntas gå igenom en eftergymnasial utbildning för att få fullvärdig yrkeskompetens och när högskolans samhällsuppdrag vidgas till att ge service och bidra till ekonomisk och social utveckling i vidare mening ställs de traditionella idéerna mot väggen. Detta återspeglas givetvis i debatten. En sådan omprövning blir också svårare i ett enhetligt högskolesystem som det svenska, där den nödvändiga variationen har svårt att få utrymme och de interna spänningarna är stora.

Professor emeritus Stig Strömholm tog tjuren vid hornen när han konstaterade att det kan leda till allvarliga felgrepp om man i allmänna programförklaringar bortser från det faktum att dagens högskola är något annat än gamla tiders universitetsutbildning (Strömholm 2002). Målet om forskningsanknytning av all högskoleutbildning blir uttryck för helt orealistiska ambitioner. I artikeln, som har titeln "Från elituniversitet till masshögskola", konstaterar Strömholm att det knappast finns något område av offentlig verksamhet, "där inte endast värderande omdömen utan också verklighetsbeskrivningar står så skarpt mot varandra i den offentliga debatten som just ifråga om universitet och högskolor". Både namnet "universitet" och ordet "forskning" omgärdas av så starka emotionella spänningar att det leder till irrationellt politiskt handlande. "Det kan gå så långt att en utbildning som inte blir eller kan bli avslutad med en verksamhet bärande namnet 'forskning', överhuvudtaget inte betraktas som människovärdig, eftersom först 'forskningen' tillåter det totala självförverkligandet, den fulla personlighetsutvecklingen hos undervisande och lärande", allt enligt Strömholm.

Ett tänkvärt inlägg på samma tema var professor Ralf Dahrendorfs (f.d. rektor vid London School of Economics) kolumnartikel på ledarsidan i DN den 19 december 2002. Dahrendorf menar att den högre utbildningen står inför samma problem som drabbat all offentlig service: En kraftigt ökad efterfrågan som inte längre kan finansieras med offentliga medel. Den enda lösning han ser är differentiering och därigenom ökad variation i villkoren för högre studier - om man vill undvika att all universitetsutbildning beläggs med avgifter eller dras ner drastiskt i omfattning. "Universiteten måste befrias", menar Dahrendorf. "De måste vara fria att ta emot studenter efter eget val och ta den betalning de behöver av dem. Statens roll, här liksom på andra områden, bör vara att korrigera orättvisor snarare än att sköta hela ruljansen."

Den här typen av inlägg lyser annars med sin frånvaro i vår artikelsamling från år 2002. Få debattinlägg ifrågasätter den grundläggande strukturen i det svenska högskolesystemet eller för fram nya idéer. I den svenska diskussionen undviker man i allmänhet att ställa de politiskt inoppotuna frågorna (och Dahrendorf är som sagt inte svensk). De flesta inlägg är reaktioner eller kommentarer till utspel på nationell nivå – politiska beslut, utredningar och rapporter av olika slag. Det är dessa utspel som ges plats på de stora tidningarnas, framförallt DN:s, debattsida. Frånsett inlägg av studenter i studiesociala frågor är det inte heller så många debattämnen som initieras inifrån högskolan eller som uttrycker ett inifrånperspektiv på verksamheten. När så är fallet blir i gengäld engagemanget och deltagandet desto större (jfr debatterna om Gerner-fallet och genusforskningen).

Det råder med andra ord brist på öppenhet och nytänkande i argumentationen trots att uttryck som "att öppna upp debatten" och "den öppna högskolan" används ganska frekvent. Varför är det då så tyst? frågade SULF-ordföranden Christoph Bargholtz i sin krönika i UL nr 4. Kan en orsak vara att systemet upplevs så in i minsta detalj reglerat att inget utrymme finns för personliga ställningstaganden? Eller kan skälet möjligen vara att rädslan breder ut sig i resursbristens spår? Bargholtz trodde inte på det senare utan mer på lärarnas arbetsbelastning, att många inte orkar bry sig. I så fall är det något ruttet i den svenska högskolan, var hans konklusion.

Som ett utslag av undfallenheten bemöts inte heller de konkreta förslag som förs fram i debatten om de går utanför ramarna för den officiella doktrinen. Det blir bara tyst. Några exempel på detta under det gångna året är förslagen att förändra antagningen (från svenskt Näringsliv och Rekryteringsdelegationen), satsa på lärcentra i kommunerna (från Glesbygdsdelegationen) och omfördela tid och resurser till gymnasieskolan för att påverka den sociala snedrekryteringen till högskolan (från universitetskanslern på DN Debatt 16/12). Det senare utspelet tonades genast ner av utbildningsministern. Samma öde tycks drabba även mer omfattande studier. Under året har det kommit ut åtminstone ett större arbete som tar ett djupare grepp på utvecklingen i den svenska högskolan, nämligen Kaj Månssons och Miriam

Salzer-Mörlings bok ”Över tidens gränser”. I historisk belysning och med en kombination av inifrån- och utifrånsperspektiv på utvecklingen drar författarna en rad intressanta slutsatser och lyfter fram en alternativ vision för ett universitet som vill behålla sin själ i en era av övergång från mass- till universell utbildning. Boken har inte ens recenserats i de stora tidningarna, än mindre lett till några inlägg för eller emot.

I debatten under senhösten 2002 kan man ändå skönja vissa nya tongångar. Här antyds också vilka frågor som kommer att leda till fortsatt meningsutbyte. På listan står givetvis diskussionen om diversifiering och större frihetsgrader i det svenska högskolesystemet. Antydningar till nytänkande finns i inlägg som förespråkar en annan och friare styrelseform för universiteten. Sådana krav ställs nu allt tydligare även från SUHF:s sida. Kanske är den principförklaring om frizon som Göran Bexells uttalade inför rektorskapet vid universitetet i Lund ett tecken i tiden?

Den tydligaste trenden är ändå den begynnande diskussionen om den högre utbildningens lönsamhet. Att ifrågasätta fortsatt expansion av högskolans grundutbildning kan vara tveksamt med tanke på att vi ännu har långt kvar till att svara upp mot efterfrågan totalt sett. Att sätta ifråga kan samtidigt vara en väg att bryta upp låsta positioner och börja diskutera strukturfrågorna och den inre miljön snarare än den kvantitativa expansionen av högskolan. Tecknen på en sviktande tilltro till expansionens välsignelser är i alla fall tydliga. Regeringen har beslutat att dra ner på utbyggnadstakten utan att detta lett till några protester. Som framgått ovan har flera debattinlägg i dagspressen hakat på den internationella debatten i anslutning till Alison Wolfs bok ”Does education matter?” Men inte nog med det: Den nya tidningen Access publicerade helt nyligen (februari 2003) en artikel med titeln ”Akademiska studier är inte allena saliggörande”. Och i sista numret av Tvärsnitt år 2002 hävdade Hans Hasselblad och Mats Edenius att det är ”dags att slå håll på myten om kunskapssamhället”. Gamla idéer om individuellt burens kunskap – och därigenom makt – har, om jag tolkat författarna rätt, ersatts av systemburens kunskap och ett samhälle där vetandet blivit allt svårare för den enskilde att överblicka, kontrollera och behärska.

Börjar tilltron svikta? Och vad får det i så fall för konsekvenser för svensk högskolepolitik? Det får den fortsatta debatten ge svar på.

Referenser

- Arvedson, L. 2002: *Från rangordning till rekrytering. Nya principer för antagning till universitet och högskolor*. Stockholm, Svenskt Näringsliv Mars 2002.
- Blomqvist, G. & Nybom, T. (red) 2002: *Högskolan i förändringarnas tidsålder. Reflektioner och erfarenheter från fyra decennier*. Stockholm, SULF:s skriftserie XXIII.
- Fritzell, A. & Birath, B. 2002: *Utbildning-Utbyggnad-Urholkning*. Stockholm, SULF:s skriftserie XXIV.
- Högskoleverket 2002: *Hur har det gått? Högskoleverkets kvalitetsgranskningar år 2001*. Stockholm, Högskoleverket.
- Studentspegeln 2002. Stockholm, Högskoleverkets rapportserie 2002:21.
 - Yttrande över Mitthögskolans ansökan om humanistiskt-samhällsvetenskapligt vetenskapsområde 2002-12-16 inkl. pressmeddelande (www.hsv.se)
- Sköldberg, K. & Saltzer-Mörling, M. 2002: *Över tidens gränser – visioner och fragment i det akademiska livet*. Stockholm, Carlssons bokförlag.

- Regné, H. & Gartell, M. 2002: *Arbetsmarknaden för högskoleutbildade. Inkomstutveckling och geografisk rörlighet under 1990-talet*. Stockholm, SACO Skrifter.
- Odmark, P. 2002: *Kunskapens läge. En kritisk granskning av den svenska högskolan*. Stockholm, SACO Skrifter.
- Sandström, U. (red) 2002: *Det nya forskningslandskapet. Perspektiv på vetenskap och politik*. Stockholm, SISTER Skrifter 5. Nora, Nya Doxa.
- Strömholm, S. 2002: "Från elituniversitet till masshögskola". *Svensk Tidskrift*, Nummer 6 2002.
- SULF 2002: *En hållbar högskola? Högskolans resurser – mer till både utbildning och forskning, men också enligt nya principer*. Stockholm, SULF:s skriftserie XXIV.
- Öckert, B. 2002: *Do university enrollment constraints affect education and earnings?* Uppsala, Institutet för Arbetsmarknadspolitisk Utvärdering (IFAU) Working Paper 2002:16.